

MULOQOTDA TILNING SAMARALI QO‘LLANILISHI: SO‘Z TANLASH VA SINTAKTIK TUZILMANING KOMMUNIKATIV AHAMIYATI

Bozorboyeva Baxtigul Farhod qizi

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
O‘zbek tili va adabiyoti universiteti ona tili
va adabiyot ta’limi fakulteti 3-kurs talabasi*

Annotatsiya

Maqolada muloqot jarayonida tilning samarali qo‘llanilishining ahamiyati, ayniqsa, so‘z tanlash va sintaktik tuzilmaning kommunikativ funksiyasi tahlil qilinadi. Til nafaqat ma’no uzatishda, balki o‘zaro anglashuvni ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. So‘z tanlash va gap tuzilishi orqali fikrni aniq, tushunarli va ta’sirli ifodalash mumkin. Maqolada, tilshunoslik nuqtai nazaridan, so‘z tanlash va sintaksisning kommunikativ maqsadga erishishda qanday rol o‘ynashi ilmiy asosda tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: muloqot, til birliklari, so‘z tanlash, sintaktik tuzilma, kommunikativ ahamiyat, tilshunoslik.

Abstract

In the article the importance of effective language use in communication, especially the communicative function of word choice and syntactic structure, is analyzed. Language plays an important role not only in conveying meaning, but also in ensuring mutual understanding. Through word choice and sentence structure, thoughts can be expressed clearly, clearly, and effectively. The article analyzes, from a linguistic perspective, the role of word choice and syntax in achieving communicative goals on a scientific basis.

Keywords: communication, language units, word, selection, syntactic structure, communicative significance, linguistics.

Kirish

Muloqot — insoniyatning eng muhim faoliyatlaridan biri bo‘lib, til uni amalga oshirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Muloqot faqat insonlarga xos bo‘lgan jarayondir. Kishilarda faoliyat jarayonida bir-birlari bilan muloqotda bo‘lish ehtiyoji tug‘iladi. O‘zaro muloqot esa, tabiiyki, kishilik jamiyati vujudga kelishining eng asosiy unsuri hisoblanadi.

So‘zsiz, muloqot jarayonining asosiy maqsadi axborot uzatish va qabul qilishdir. Shu sababli bo‘lsa kerakki, kommunikatsiya hodisasiga turli mualliflar tomonidan berilayotgan barcha ta’riflar asosida ijtimoiy kommunikatsiyani insonlarning belgilar vositasida bajaradigan o‘zaro «axborot – ma’no hamkorligi» sifatidagi talqini yotadi. Lekin muloqot maqsadi oddiygina axborot almashish bilan chegaralanib qolmaydi,

axborot uzatishdan «hamkor»ga ta'sir o'tkazish, uni biror narsaga ishontirish, bo'ysundirish, harakatga undash maqsadi kutiladi.

Bundan tashqari, semiotiklarning o'zlari e'tirof etganlaridek, aloqa vositasi bo'lmish belgilar so'zlovchi tomonidan o'z maylini, birovni yoki biror narsani yoqtirishini, noroziligini, hayratini va boshqa ruhiy tuyg'ularini izhor etish uchun ham qo'llanishini bilamiz. Lisoniy muloqotning xuddi shu jihatlari e'tiborga olingandagina semiotik tizimning qismlari o'zaro dinamik, harakatchan munosabatda bo'lishini tasavvur qilish mumkin bo'ladi.

Tilning mavjudligi insonlarning so'zlash yoki yozish harakatlarini bajarishi bilan bog'liqdir. Bu harakatlarning bajarilishi jarayonida lisoniy birliklar (birinchi o'rinda - gap) asl ma'nosidan tashqari, tasdiqlash, buyurish, ogohlantirish, va'da berish kabi mazmunni ifodalash imkoniyatini namoyon qiladilar. Bu ma'nolar so'zlovchi shaxs tomonidan bajarilayotgan nutqiy faoliyat natijasidir.

Asosiy qism

Til nafaqat o'zaro ma'lumot almashish, balki fikrlarni aniq ifodalash, tuyg'ularni yetkazish va ijtimoiy munosabatlarni qurishda ham o'ziga xos ahamiyatga ega. Tilni samarali qo'llash uchun so'z tanlash va gap tuzilishi muhim rol o'ynaydi. So'zning to'g'ri tanlanishi va grammatik jihatdan mukammal tuzilgan gaplar muloqotning samarali bo'lishiga ta'sir qiladi.

So'z tanlash — bu muloqotning samaradorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. So'zning to'g'ri tanlanishi, o'zining ma'nosini aniq ifodalashi va tegishli matndagi o'rnini topishi zarur. Kommunikatsiyaning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun so'zlar nafaqat grammatik jihatdan to'g'ri, balki maqsadga muvofiq va tinglovchining kognitiv qobiliyatiga mos bo'lishi lozim.

So'z tanlovining muloqotdagi roli. So'z tanlovi muloqotning asosiy komponentlaridan biridir. So'zlarning ma'nosi, uslubiy xususiyatlari va konnotativ jihatlari muloqotning mazmuniga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, rasmiy muloqotda neytral va adabiy so'zlar qo'llanilishi maqsadga muvofiq bo'lsa, norasmiy muloqotda so'zlarning erkinroq qo'llanilishi kuzatiladi.

Sinonimlarning to'g'ri tanlanishi. Sinonimlar muloqotda turli ma'no nozikliklarni ifodalashga yordam beradi. Masalan, "katta" va "ulug'" so'zlari sinonim bo'lsa-da, "ulug'" so'zi ko'proq hurmat ifodalaydi. Shuning uchun, "ulug' inson" iborasi "katta inson" iborasiga nisbatan ko'proq e'tibor va hurmatni bildiradi.

Maqsadga muvofiq so'z tanlash. So'zlovchi o'z fikrini tinglovchiga yetkazishda so'z tanloviga alohida e'tibor qaratadi. Chunki bir xil ma'no ifodalovchi so'zlarning ruhiy- psixologik ta'siri har xil boladi. Misol: "U vafot etdi", "U o'ldi". Bu ikki ibora bir xil hodisani bildirsa-da, birinchisi yumshoq, ehtiromli, ikkinchisi esa sodda va biroz keskin.

Ijtimoiy mavqe va til birliklari. Tinglovchi yoki suhbatdoshning yoshi, kasbi, ijtimoiy mavqei ham soʻz tanlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Sintaktik tuzilma – bu soʻzlarning gap ichidagi joylashuvi, ularning oʻzaro grammatik munosabati va gapning umumiy tuzilishidir. Muloqotda sintaktik tuzilmaning toʻgʻri va maqsadga muvofiq qoʻllanilishi fikrning aniq, ravon va tushunarli yetkazilishiga xizmat qiladi. Bu oʻz navbatida muloqotning samaradorligini oshiradi.

I.P. Raspopovning taʼkidlashicha, gap ikki sathga ega: konstruktiv-sintaktik va kommunikativ-sintaktik. Konstruktiv-sintaktik sath gapning grammatik asosini tashkil etsa, kommunikativ-sintaktik sath esa maʼlumotning qanday taqdim etilishini belgilaydi. Bu sathlar orqali gapning modallik va aktuallik xususiyatlari aniqlanadi. Gapning sintaktik tuzilishi orqali maʼlumotning qanday taqdim etilishi, urgʻu berilishi va tinglovchiga qanday taʼsir koʻrsatishi aniqlanadi.

Soʻz tartibi va urgʻu. Oʻzbek tilida soʻz tartibi erkin boʻlsa-da, maʼno va urgʻu jihatidan muhim ahamiyatga ega. Masalan:

“Men kitobni oʻqidim” - bu oddiy bayon.

“Kitobni men oʻqidim” - bu yerda “men” soʻziga urgʻu beriladi, yaʼni oʻqigan shaxs muhim.

“Men oʻqidim kitobni” - bu tartibda “kitobni” soʻziga urgʻu beriladi, yaʼni oʻqilgan narsa muhim. Bu misollar sintaktik tuzilmaning muloqotdagi urgʻu va maʼno uzatishdagi rolini koʻrsatadi.

Sintaktik vositalar orqali bogʻlanish. Gapdagi soʻzlar oʻzaro affikslar, koʻmakchilar va bogʻlovchilar orqali bogʻlanadi. Bu bogʻlanishlar gapning tuzilishini aniqlaydi va muloqotda fikrning toʻgʻri yetkazilishiga yordam beradi. Masalan: “Chor-atrof yaproqlarning mungli shivir-shiviriga toʻldi.” Bu gapda soʻzlar oʻzaro kelishik affikslari (-ning, -ga), egalik affiksi (-i) va shaxs-son affiksi (-di) orqali bogʻlangan. Bu bogʻlanishlar gapning sintaktik tuzilishini tashkil etadi va muloqotda fikrning aniq yetkazilishiga xizmat qiladi.

Sintaktik birliklar va ularning kommunikativ funksiyasi. Sintagma- bu soʻzlar yoki soʻz birikmalarining maʼno birliklarini tashkil etishdagi asosiy tuzilma hisoblanadi. Ular muloqotda fikrning aniq va tushunarli yetkazilishiga xizmat qiladi. Masalan: “Yangi oʻquv yili boshlandi.” Bu gapda “yangi oʻquv yili” sintagma sifatida bir maʼno birligini ifodalaydi va muloqotda aniq fikrni yetkazadi.

Parsellyatsiya (fransuzcha *parcels* - qism, parcha) bitta sintaktik tuzilmani bir necha mustaqil gaplarga ajratish orqali muloqotda emotsional taʼsirni kuchaytirish usulidir. Bu usul, ayniqsa, badiiy matnlarda keng qoʻllaniladi. Misol: “U keldi. Yolgʻiz. Xomush.” Bu yerda qisqa gaplar orqali personajning holati va kayfiyatni kuchliroq ifodalanadi.

Sintaktik tuzilmaning pragmatik aspekti. Gapning sintaktik tuzilishi uning pragmatik funksiyasini belgilaydi. Ya'ni, gap orqali notiqning maqsadi, tinglovchiga ta'sir qilish usuli aniqlanadi. Masalan, buyruq, iltimos, maslahat kabi gap turlari turli sintaktik tuzilmalar orqali ifodalanadi. Misol: "Iltimos derazani yoping.", "Derazani yoping." Birinchi gapda iltimos ohangi mavjud bolib, muloqot yumshoqroq tus oladi.

So'z tanlash va sintaktik tuzilma o'rtasidagi aloqa muloqotda tilning samarali ishlashida asosiy omil hisoblanadi. Til o'zining kommunikativ vazifasini bajarishda faqat grammatik jihatdan to'g'ri bo'lishi yetarli emas. U kontekstdan, ijtimoiy omillardan va suhbatdoshning shaxsiy tajribasidan ham bog'liq bo'ladi. So'zlar va sintaktik tuzilmalar, agar ular kontekstga mos kelmasa, muloqot samarali bo'lmaydi.

Kontekst va tilning o'zaro ta'siri tilning moslashuvchanligini ta'minlaydi, bu esa muloqotni yanada samarali qiladi. Misol uchun, o'zbek tilidagi so'z birikmalarining ma'nosi, ularning sintaktik va semantik kontekstiga qarab o'zgaradi. Shu bilan birga, tilni shaxsiy va professional muloqotda qo'llashda so'z tanlash va gap tuzilishi o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish, tilni yanada samarali va aniq ishlatishda yordam beradi.

Xulosa

Maqolada muloqotda tilning samarali qo'llanilishi, ayniqsa, so'z tanlash va sintaktik tuzilmaning kommunikativ ahamiyati tahlil qilindi. Tilning samarali ishlatilishi nafaqat grammatik qoidalarga, balki so'zlarning kontekstga mos tanlanishiga, sintaktik tuzilmalar va ularning pragmatik ta'siriga bog'liq. So'z va sintaksis o'rtasidagi interaktsiya muloqotning aniq va samarali bo'lishini ta'minlaydi. Tilshunoslar bu jarayonni tahlil qilish orqali, tilning faqat grammatik qoidalar to'plami emas, balki ijtimoiy va psixologik omillarni o'z ichiga olgan murakkab tizim ekanligini ko'rsatdilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xolmonova Z. Tilshunoslik nazariyasi. -Toshkent: Nodirabegim, 2020.
2. Nurmonov A., Mahmudov N. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. -Toshkent, 2007
3. Madaminova M. Matn pragmatik tavsifida sintaktik birliklarning o'rni. -Toshkent, 2023
4. Shohidillayev SH. Sintagma va uning qo'llanilishi. -Jahon ilmiy –metodik jurnali 49-son_5-to'plam_Noyabr-2024
5. Nuritdinova R.S., Jumayeva S.E. Nutqiy muloqot tizimiga pragmatik yondashuv // Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ). – 2022. – Vol. 10, Issue 5. – B. 907–913. – ISSN: 2347-6915.

REFERENCES

1. Xolmonova Z. Tilshunoslik nazariyasi. -Toshkent: Nodirabegim, 2020.

2. Nurmonov A., Mahmudov N. O'zbek tilining nazariy grammatikasi.-Toshkent, 2007
3. Madaminova M. Matn pragmatik tavsifida sintaktik birliklarning o'rni.-Toshkent, 2023
4. Shohidillayev SH. Sintagma va uning qo'llanilishi. -Jahon ilmiy –metodik jurnali 49-son_5-to'plam_Noyabr-2024
5. Nuritdinova R.S., Jumayeva S.E. Nutqiy muloqot tizimiga pragmatik yondashuv // Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ). – 2022. – Vol. 10, Issue 5. – B. 907–913. – ISSN: 2347-6915.